

Jolanta Szempruch

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

PRZYGOTOWANIE EDUKACYJNE CZŁOWIEKA DO FUNKCJONOWANIA W WARUNKACH WSPÓŁCZESNEJ CYWILIZACJI

Streszczenie

Współczesna cywilizacja, która charakteryzuje się dużym tempem zmian dotyczących niemal wszystkich sfer życia, wymaga aby uczestniczący w niej człowiek był pod każdym względem dobrze przygotowany, a szczególnie wykazywał dużą zdolność przystosowywania się do niestannych zmian. Potrzeba ta generuje nowe wyzwania adresowane do wszystkich podmiotów systemu edukacji, które uwzględniając indywidualne możliwości i potrzeby określonej jednostki oraz potrzeby społeczne i uwarunkowania cywilizacyjne, w sposób odpowiedzialny i profesjonalny realizować będą powierzone im zadania. Podjęte w niniejszym tekście rozważania dotyczą zarówno głównych przemian i uwarunkowań cywilizacyjnych, jak również wynikających z nich wyzwań, przed którymi staje zarówno sam człowiek, jak również różnego rodzaju podmioty z jego otoczenia – w tym również placówki edukacyjne.

Słowa kluczowe: cywilizacja, człowiek, przemiany, edukacja.

EDUCATIONAL PREPARATION OF HUMAN FUNCTIONING IN THE CONDITIONS OF MODERN CIVILIZATION

Abstract

Modern civilization, which is characterized by a high pace of changes in almost all areas of life requires from a person participating in it to be well-prepared in every aspect of it, especially showed a great ability to adapt to constant change. This need generates new challenges addressed to all subjects of the education system, which taking into account the individual capabilities, needs of a particular individual, social needs and conditions of civilization, responsibly and professionally accomplishing their tasks. Made herein considerations apply to both, major changes and the characteristics of civilization as well as the result of challenges faced by man himself as well as various entities of the environment including educational institutions.

Key words: civilization, human, transformation, education.

Wstęp

Przełom cywilizacyjny XX i XXI wieku budzi nadzieje, ale też zwielokrotnia obawy. Jest bardzo gwałtowny, wiąże się z ogromnym przyspieszeniem zmian społecznych, kulturowych i gospodarczych oraz wielorakimi procesami, wśród których szczególnego znaczenia nabierają: globalizacja życia i umiędzynarodowienie problemów do rozwiązania; przechodzenie do społeczeństwa informacyjnego – opartego na wiedzy; przechodzenie do myślenia długofalowego, antycypacyjnego i innowacyjnego; zakłócenia w postępie technologicznym i naukowym.

Coraz wyraźniej zaznacza się dystans między rosnącą złożonością świata, a naszą zdolnością sprostania jej. Za wzrostem tworzonych przez ludzi komplikacji nie nadąża postęp naszych umiejętności¹. Wielkość i tempo przemian oraz szybki przyrost informacji i wiedzy prowadzą do zmęczenia i zagubienia ludzi, niekiedy braku umiejętności rozumienia i oceny występujących zjawisk, relatywizmu poznawczego, etycznego i estetycznego, utraty dotychczasowych punktów oparcia w poznawaniu i wartościowaniu. Istotną cechą współczesnego społeczeństwa jest: (1) pojawienie się nowej formy zaufania do zdepersonalizowanych kompleksów urządzeń i form; (2) pojawienie się nowych form ryzyka, szczególnie w kontakcie ze stworzonym przez człowieka otoczeniem cywilizacyjnym i technicznym; (3) nieprzejrzystość, płynność i niepewność sytuacji społecznych, w których działamy.

Świat jest pełen wyzwań globalnych, takich jak m.in.: ekologia, demografia, edukacja, rozwój ekonomiczny, bezrobocie, wyżywienie, rewolucja informatyczna. Skutki postępu naukowo-technicznego okazują się nie zawsze korzystne dla człowieka. Pojawia się wiele problemów i kryzysów zakłócających sprawne funkcjonowanie społeczne, gospodarcze i polityczne. Nowe wyzwania cywilizacyjne generują nowe oczekiwania kierowane pod adresem systemu edukacji.

Wyzwania społeczne początków XXI wieku

Adaptacja społeczeństwa do zmian i do świadomego uczestniczenia w zmianach wiąże się ściśle ze stanem świadomości i cechami społeczeństwa. Wyzwania społeczne i dylematy rozwojowe stanowią zadania jakościowo nowe i wielce skomplikowane. Wymagają pogłębionego i systematycznego poznawania zmiennej i złożonej rzeczywistości społecznej, przyrodniczej, naukowej, technicznej, informacyjnej, tendencji ich rozwoju w kontekstach międzynarodowych i w ramach wspólnot, w których żyjemy.

Nauki społeczne ukazują kryzys więzi społecznej i kryzys zaufania. Przyczyny tych kryzysów są wielorakie, m.in.: brutalizacja życia społecznego; globalizacja związana ze zmniejszaniem się roli państwa, załamywaniem się wielu instytucji opieki społecznej; słabość instytucji życia społecznego, politycznego i gospodarczego, próby marginalizowania roli kultury i nauki; niedomagania demokracji i zagrożenia generowane przez ideologię neoliberalną; chaos aksjologiczny i osłabienie roli reguł prawnych, etycznych i obyczajowych; nasilające się bezrobocie;

¹ J.W. Botkin, M. Elmandjra, M. Malitza, *Uczyć się – bez granic. Jak zewrzeć lukę ludzką?*, Raport Klubu Rzymskiego, PWN, Warszawa 1982, s. 48.

niekuteczność organów kontroli; upowszechniania się spekulacji biorącej górę nad przedsiębiorczością.

Istotnym problemem społecznym jest powiększający się zasięg ubóstwa. Ponad miliard trzysta mln mieszkańców Ziemi, szczególnie w krajach nierozwiniętych i słabo rozwijających się, żyje w nędzy, a liczba ta nieustannie rośnie. Dwie trzecie światowej populacji cierpiącej absolutną nędzę stanowią dzieci i młodzież poniżej 15 roku życia. Według szacunków UNESCO 130 mln dzieci w wieku szkolnym na świecie nadal nie jest objętych nauczaniem, natomiast według Międzynarodowego Biura Pracy około 250 mln dzieci w wieku od pięciu do czternastu lat pracuje, z tego połowa w pełnym wymiarze godzin. Wzrasta odsetek osób o dochodach poniżej poziomu ubóstwa². Zjawisko biedy nasila się również w Polsce. W diagnozie społecznej z 2009 roku pojawia się wiele pesymistycznych ocen. Zaledwie 7,71% badanych deklaruje, że pieniędzy starcza im na wszystko i sytuacja pozwala na odłożenie oszczędności, a grupa 8,85% badanych stwierdza, że pieniędzy starcza im na wszystko, ale już nie mogą oszczędzać³. Zatem ponad 69% gospodarstw domowych doznaje trudności w codziennej egzystencji. Jak podaje GUS, liczba osób skrajnie ubogich z każdym rokiem w Polsce wzrasta: w 2008 roku było ich około 5%, w 2012 ponad 6,5%, w 2014 blisko 8%. Niezadowolenie ze swojej sytuacji finansowej w 2015 r. zgłasza prawie jedna trzecia społeczeństwa (32% osób niezadowolonych, w tym 9% – bardzo niezadowolonych)⁴.

Współczesny świat charakteryzują również społeczne problemy olbrzymich aglomeracji miejskich i związane z tym istotne wyzwania edukacyjne. Charakterystyczną cechą urbanizacji jest pojawienie się wielomilionowych metropolii, które rozrastając się podporządkowują sobie przyległe tereny wiejskie. Ludność tych metropolii cechuje miejski styl życia przejawiający się w przestrzennej segregacji, osłabieniu bądź zerwaniu więzów rodzinnych, przyjacielskich i sąsiedzkich, utrzymaniu spójności społecznej poprzez stosowanie mechanizmów kontroli. Związki społeczne stają się bezosobowe, powierzchowne i przelotne, występuje segmentacja stosunków społecznych, fragmentaryzacja ról, niejednokrotnie racjonalność i wyrachowanie w działaniu. Rozbieżność między potrzebami ludności a infrastrukturą tych ogromnych aglomeracji stanowi wciąż źródło nierozwiązanych napięć społecznych.

Istotnym zjawiskiem wpływającym na system edukacji są przemiany demograficzne. Prognozuje się, że w przyszłości w ramach tych przemian ujawnią się co najmniej cztery tendencje:

1. Udział państw obecnie najbardziej rozwiniętych gospodarczo, a zwłaszcza Europy zmniejszy się w populacji światowej;
2. W wielu regionach nastąpi poważne zwiększenie średniej wieku ludności i jej udziału w całej populacji;
3. Szybko będzie wzrastał udział ludności miejskiej, który obecnie obejmuje ponad połowę ludności świata;

² E. Potulicka, *Pytania o skutki neoliberalizmu. Aspekt społeczny*, [w:] E. Potulicka, J. Rutkowiak, *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Impuls, Kraków 2010, s. 325.

³ J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa 2009, s. 46.

⁴ GUS, *Subiektywny dobrobyt w Polsce w 2015 r.*, Warszawa 20.11.2015.

4. Wzrastał będzie udział sektora usługowego w zatrudnieniu w porównaniu z rolnictwem i przemysłem⁵.

Z prognoz tych wynika, że podobnie jak współcześnie, tak też w przyszłości, zjawiskiem powszechnym będzie wzrost liczby ludności w wieku podeszłym, związany z wydłużaniem się życia ludzkiego. Według przewidywań demograficznych odsetek ludności w wieku emerytalnym wzrośnie w Europie do roku 2050 z 27% do 51%, w Ameryce Północnej z 19% do 35%, a w skali globalnej z 11% do 25%⁶. Prognozuje się wzrost liczby osób w wieku emerytalnym w Polsce z 5,9 mln w 2005 roku, tj. 15,4% ogółu ludności, do co najmniej 9,6 mln w 2030 roku, tj. 29,6%. Jest to wskaźnik, który zmusza do troskliwego spojrzenia w przyszłość⁷. Zjawisko to staje się przedmiotem zainteresowania i troski organizacji międzynarodowych, środowisk naukowych i ciał publicznych wielu krajów. Rosnące zainteresowanie tym problemem wynika z jego doniosłości w życiu kraju i kompleksowego ujęcia w prognozach przyszłości, a także z odpowiedzialności i powinności podejmowania różnych przedsięwzięć zapewniających i wzrost wykształcenia seniorów i godny schyłek życia. Istotną kwestią jest aktywizacja zawodowa emerytów i rencistów, która wymaga usunięcia barier i stworzenia dla nich zachęt do podejmowania pracy oraz zachęt dla przedsiębiorców.

Procesowi głębokich przeobrażeń ulega również rodzina, ponieważ zmiany społeczne determinują zmiany w funkcjonowaniu rodziny. W globalizującym się świecie pojawia się wiele zagrożeń dla funkcjonowania rodziny i wiele jej nowych przeobrażeń. Zagrożenia te należy analizować w kontekście zjawisk późnej nowoczesności i ich negatywnych skutków, takich jak m.in.: relatywizm norm moralnych, ocen, systemów społecznych, nieprzejrzystość i płynność sytuacji społecznych, utrata autorytetu i trwałości, zmienność i zróżnicowanie zjawisk sytuacji społecznych, migracje, imigracje, alternatywne formy małżeństwa i rodziny, redukcja niektórych funkcji opiekuńczo-wychowawczych rodziny, zawężenie uczestnictwa dziecka w życiu rodziny, wzmożona aktywność w pozarodzinnych relacjach i układach społecznych⁸. Zagrożeniem dla współczesnej rodziny jest brak relacji i wzorców osobowych w rodzinie, konsumpcjonizm, konflikty i kryzysy rodzinne, a także rozwody. Obserwujemy coraz większą instytucjonalizację życia dziecka (szkoły, kluby, ogniska, imprezy sportowe i muzyczne, ośrodki terapeutyczne i in.), która grozi „pokawałkowaniem” jego codziennego życia i zanikiem relacji pokoleniowych. Niekorzystnie wpływa ona również na rozwój tożsamości, perspektyw życiowych i orientacji w wartościach. Postępuje proces osamotnienia jednostki.

W zmieniającym się społeczeństwie istotne przemiany dokonują się również w kulturze współczesnej. Obecność kultury w przekazach medialnych, w procesach edukacyjnych i w rozwoju osobistym człowieka paradoksalnie, wraz z postępowaniem demokratyzacji, modernizacji, globalizacji, informatyzacji itp. staje się coraz bardziej problematyczna i coraz mniej gruntownie zakorzeniona w świadomości, kompetencjach i podstawach konstruowania sensu i jakości eg-

⁵ J. Kleer, *Otoczenie światowe – Polska 2050*, [w:] *Konferencja Polska 2050*, Polska Akademia Nauk, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawska Drukarnia Naukowa PAN, Warszawa 2011.

⁶ *Przyszłość: Świat – Europa – Polska*, Biuletyn Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, 2006, nr 1, s. 139.

⁷ A. Rajkiewicz, *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa*, [w:] *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa. Diagnoza i program działania*, Polska Akademia Nauk, Kancelaria PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa 2008, s. 16-17.

⁸ J. Szempruch, *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*, Impuls, Kraków 2012.

zystencji współczesnego człowieka, uwikłanego w szybkie tempo życia, zapracowanego, zmęczonego walką o codzienny byt, ale też niejednokrotnie przesiąkniętego kultem młodości, który ogarnia niemal całe społeczeństwo. Szczególnie mocno przemiany kultury dotyczą młodzieży, zwłaszcza w odniesieniu do kształtowania ich tożsamości i stylu życia. Mass media, które zdominowały świat życia młodzieży stają się potężnym instrumentem kształtowania ich systemu wartości. Coraz trudniej jest wydzielić z wielości informacji, dźwięków, obrazów, kontekstów i interpretacji to, co ważne i wartościowe.

Ważnym kontekstem funkcjonowania współczesnego człowieka jest nasilająca się kulturowa różnorodność świata. Problematyka wielokulturowości jest najczęściej rozpatrywana jako: fakt współistnienia różnorodnych kultur (grup kulturowych) w danym społeczeństwie; idea, doktryna; praktyka społeczno-polityczna⁹. Wielokulturowość przyjmuje różną skalę odmienności, stąd też istotnym zadaniem edukacji wielokulturowej jest rozwijanie wiedzy o innych kulturach i narodach, wyrażającej się w nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich i międzykulturowych, dążącej do zmniejszania dystansu międzyetnicznego i międzygrupowego oraz kształtującej postawy wrażliwości na inne kultury, tolerancji i uznania.

Ważnym zadaniem edukacji jest walka ze zróżnicowaniem i wykluczeniem społecznym. Zróżnicowanie jest kategorią nadrzędną, którą można definiować jako zaprzeczenie identyczności i rozpatrywać w kategoriach procesu, będącego nieustannym wyłanianiem się nowych podziałów i ról. Nierówności zaś są formą zróżnicowania i dotyczą: dochodów, władzy, prestiżu, stylu życia i uczestnictwa w kulturze. Modele nierówności analizuje się zazwyczaj pod kątem ich dopasowania do koncepcji sprawiedliwości społecznej: równość wobec prawa, równość szans, równość warunków¹⁰. Najczęściej zjawisko wykluczenia jest mocno powiązane z ubóstwem, bezrobociem, niepełnosprawnością i dyskryminacją społeczną, które są przejawem wzajemnie na siebie oddziałujących powiązanych zjawisk. Warto zwalczać wykluczenie poprzez włączanie rodziców do oddziaływania na przebieg nauki szkolnej ich dzieci w celu przeciwdziałania niepowodzeniom, udzielanie pomocy rodzinom najbiedniejszym, dbanie o indywidualizację nauczania, tworzenie możliwości uznawania umiejętności i wiedzy nieformalnej. Szkoła powinna stać się wzorem praktyki demokratycznej, jednak nierówności w dostępie i udziale w edukacji szkolnej pozostają nadal silne i trwałe. Mają dzisiaj nowe wymiary, aspekty i skutki.

Cechą aktualnych społeczeństw jest utrata poczucia bezpieczeństwa, wzrost zjawisk patologii społecznej, zjawisko przesunięcia socjalizacyjnego. Pojawiają się konflikty wychowawcze związane ściśle z panującymi warunkami społecznymi. Trudna sytuacja wychowawcza obserwowana współcześnie przynosi nową jakość zaburzeń o charakterze agresywno-destrukcyjnym. Zaburzenia te spowodowane są m.in. procesami odkotwiczenia, czyli rozpadu więzi w coraz bardziej różnicującym się społeczeństwie. Otto Speck definiuje pojęcie odkotwiczenia jako zdystansowanie się osób lub grup społecznych i oderwanie się stylów zachowania od wspierających życie, opartych na ludzkiej godności związków czy kontekstów. Twierdzi, że

⁹ Por.: J. Nikitorowicz, *Meandry wielokulturowości. Perspektywy analizy zjawiska i zadania edukacji międzykulturowej*, [w:] I. Wojnar (red.), *Edukacja i kultura. Idea i realia interakcji*, Polska Akademia Nauk, Kancelaria PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa 2006, s. 78.

¹⁰ H. Domański, *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 25-27.

jednostka pozbawiona więzi jest wyizolowana ze społeczeństwa, a pod względem interakcyjnym i wewnątrzpsychicznym charakteryzuje się izolującym i/lub destrukcyjnym sposobem działania¹¹.

Nowoczesne społeczeństwo nadmiernie obciąża człowieka. Wprawdzie doświadcza on siebie jako osobę postępującą w sposób sobie tylko właściwy, ale musi jednak pogodzić się z tym, że jego indywidualny pomysł na życie jednocześnie poddawany jest standaryzacji wskutek oddziaływań ze strony rynku i mediów¹². Staje się zależny od instytucji, przepisów, reguł. Nowe zależności (instytucjonalizacja) rodzą nowe konflikty, zagrożenia i problemy. Indywidualizacja oznacza uwolnienie ludzi od ról i form życia, z którymi się dotychczas wewnątrznie utożsamiali i wtłoczenie ich w nowe zależności: od kształcenia, od rynku pracy itd. Wzrasta liczba decyzji, które jednostka musi podjąć sama, przez co życie jest bardziej uzależnione od własnych decyzji, od samorefleksji, a więc pełne ryzyka.

Zmiany społeczne obok zagrożeń przyniosły również wiele niespotykanych wcześniej możliwości, jak np. bogatsza oferta rynkowa różnorodnych towarów, łatwość wyjazdu za granicę, szersza oferta edukacyjna. Poprawiła się jakość warunków bytowych ludzi, wzrosły możliwości kształcenia, wyboru zawodu i dróg życiowych, ale społeczeństwa płacą wysoką cenę dokonywanych zmian. Korzystne zmiany prowadzą niejednokrotnie do głębokich frustracji i niezadowolenia osób, które nie radzą sobie w nowej sytuacji ze względu na małą operatywność, niski poziom wykształcenia, nieadekwatność kwalifikacji do potrzeb rynku pracy itp. Na tym tle pojawiają się niekonwencjonalne zachowania, np. wyjazdy za granicę w poszukiwaniu lepszych warunków pracy i życia lub zjawiska patologiczne, np. przestępczość, prostytucja, narkomania.

Wyzwania ekonomiczne czasu przemian

Funkcjonowanie społeczne człowieka jest związane z jego funkcjonowaniem w wymiarze ekonomicznym i w świecie pracy, a tym samym z tworzeniem się gospodarki światowej. W ciągu ostatnich lat na świecie nastąpił bezprecedensowy rozwój gospodarczy. W tym kontekście zwracają uwagę procesy globalizacyjne, rozumiane jako tworzenie się jednolitej gospodarki światowej, pozbawionej barier dzielących rynki lokalne, krajowe czy kontynentalne, która staje się od siebie współzależna, co podyktowane jest dynamiką wymiany towarów, usług, przepływem technologii, kapitału a także siły roboczej. Temu strumieniowi przepływów towarzyszy częściowy przynajmniej proces dostosowawczy reguł gry na rynku wewnętrznym do reguł obowiązujących na rynku światowym¹³. Otwieraniu gospodarek narodowych towarzyszy rewolucja informatyczna, powodująca gwałtowne upowszechnianie informacji, w wyniku czego rynki finansowe niezwykle szybko reagują na korzystne i niekorzystne zjawiska w poszczególnych segmentach gospodarki światowej i europejskiej oraz poszczególnych państw.

¹¹ O. Speck, *Być nauczycielem*, GWP, Gdańsk 2005, s. 62.

¹² *Ibidem*, s. 66.

¹³ J. Kleer, *Między upadkiem a odrodzeniem państwa opiekuńczego*, [w:] „Przyszłość. Świat – Europa – Polska” 2008, nr 2 (18), s. 86-89.

W sposób zasadniczy zmienia się rynek pracy, na którym występuje wiele dynamicznych przeobrażeń związanych ze wzrostem znaczenia techniki i informacji w funkcjonowaniu gospodarki, zmianami w strukturze produkcji, presją konkurencyjności. Główne zmiany obejmują:

- przesunięcie zatrudnienia do sektora usług z rolnictwa i przemysłu;
- obniżenie zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy na rzecz wzrostu zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy;
- wzrost mobilności zawodowej i migracji zarobkowych;
- zwiększenie aktywności zawodowej kobiet;
- wzrost aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych;
- powstawanie nowych form zatrudnienia;
- zjawisko elastycznego dostosowania zarówno wykształcenia, kompetencji, kwalifikacji, jak też dyspozycyjności do potrzeb rynku pracy i wymagań pracodawcy¹⁴.

Postęp techniczny i nowe technologie teleinformatyczne wpływają na modyfikację produkcji i relacji zatrudnieniowych, modyfikując tym samym instytucje rynku pracy oraz warunki i formy zatrudnienia. Współcześnie rynek pracy coraz częściej kojarzy się z niepewnością zatrudnienia, stresem, nowymi i ryzykownymi formami niepełnego zatrudnienia, destandardyzacją pracy, jej czasu i miejsca. Zanika dotychczasowa formuła pracy zawodowej związanej najczęściej z jednym miejscem pracy. Wykształciły się nowe formy zatrudnienia i samozatrudnienia, np. zatrudnienie w niepełnym wymiarze czasu pracy, praca na czas określony, zatrudnienie na podstawie umowy stażowej, zatrudnienie tymczasowe, praca dorywcza, terminowa, telepraca, wypożyczanie pracowników przez poszczególne podmioty gospodarcze, dzielenie pracy, praca na wezwanie, zatrudnienie mieszane (praca zdalna i praca w biurze), zadaniowy system pracy (praca w domu, w biurze, u klienta), praca w domu itp. Maleją szanse na znalezienie stałego zatrudnienia, co wywołuje brak poczucia stabilizacji i bezpieczeństwa socjalnego, które zmienia relację psychologiczną między pracodawcą i pracobiorcą. Sytuacja na rynku pracy w coraz większym stopniu kształtowana jest przez spadek zapotrzebowania na pracę¹⁵, a także postępującą komputeryzację i intelektualizację (gospodarka oparta na wiedzy, przedsiębiorstwa wiedzy). Praca podlega zmianom strukturalnym i organizacyjnym, pojawiają się nowe kwalifikacje i umiejętności, a także nieznanne dotychczas formy pracy oraz zawody i specjalności. Postępuje liberalizacja przepływu siły roboczej, obserwuje się otwarcie rynków pracy w krajach wysoko rozwiniętych i swobodny przepływ inwestycji, które znacząco wpływają na globalne struktury rynku pracy i zjawisko elastyczności rynku pracy. W obliczu dokonujących się zmian nowym zjawiskiem jest tzw. *underemployment*, czyli wykonywanie pracy nie gwarantującej dochodów powyżej granicy ubóstwa¹⁶.

Stale rosną wymagania w odniesieniu do kwalifikacji. Presja nowoczesnych technologii uprzywilejowuje tych, którzy są w stanie je zrozumieć i umiejętnie się nimi posługiwać. Pracodawcy żądają od swego personelu umiejętności rozwiązywania nowych problemów, podej-

¹⁴ J. Sloman, *Podstawy ekonomii*, PWN, Warszawa 2001, s. 184-185.

¹⁵ J. Rifkin, *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrykowej*, Wyd. Dolnośląskie, Wrocław 2001, s. 8-30.

¹⁶ E. Potulicka, *Pytania o skutki neoliberalizmu. Aspekt jednostkowy*, [w:] E. Potulicka, J. Rutkowiak (red.), *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Impuls, Kraków 2010, s. 317.

mowania inicjatyw, kultury ogólnej i wiedzy o możliwościach środowiska ludzkiego, co stwarza nowe potrzeby edukacyjne. Działania na rzecz rozwoju edukacji i szkoleń przyczyniają się do realizacji idei integracji społecznej w Europie.

W wyniku zmian na rynku pracy obserwuje się ciągłe zapotrzebowanie na edukację w celach gospodarczych, determinowane postępowaniem technicznym i modernizacją. Pojawia się konieczność kształcenia pracowników gospodarki zdolnych do posługiwania się nowymi technologiami i przejawiających postawy innowacyjne. Istotne stało się podążanie za zmianami technologicznymi, a nawet ich wyprzedzanie, ponieważ zmieniają one charakter i organizację pracy, wymagają stałej aktualizacji kompetencji w zakresie wiedzy i umiejętności praktycznych. Stąd też oczekuje się od edukacji przygotowania ludzi do innowacji, rozwoju zdolności rozwijania się i dostosowywania się do szybko zmieniającego się świata oraz do kontrolowania zmian¹⁷.

W zmieniającej się rzeczywistości ekonomicznej wzrasta potrzeba prowadzenia doradztwa zawodowego, mającego na celu udzielanie pomocy w dokonywaniu wyborów edukacyjnych, szkoleniowych i zawodowych, niezależnie od wieku jednostki i w każdym okresie życia. Doradztwo to powinno być ujęte w zintegrowany system wspomagający planowanie kariery edukacyjnej i zawodowej, polegający na ukształtowaniu wiedzy ogólnej o zawodach i możliwościach kształcenia, kształtowaniu umiejętności wyboru zawodu i ewentualnie jego zmiany, wyboru miejsca pracy oraz radzenia sobie na rynku pracy.

Z gospodarką i polityką zatrudnienia ściśle wiąże się kształcenie ludzi, szczególnie w zakresie kształcenia zawodowego oraz kształcenia ekonomicznego. Realizacja przyjętych priorytetów edukacyjnych powinna doprowadzić do lepszego dostosowania systemu szkolnego i szkolnictwa wyższego do potrzeb rynku pracy. Jest to istotne zwłaszcza w sytuacji wielu współwystępujących zjawisk odnoszących się do różnych modeli zachowań młodych ludzi. Mają one również znaczenie dla edukacji. Są to m.in. zjawiska opóźniania decyzji związanych z karierą, czego wyrazem mogą być decyzje związane ze studiowaniem kilku kierunków równocześnie i odkładanie rozstrzygnięć związanych z gotowością do zatrudnienia. Występujące zjawisko korporacyjnego „sponsoringu” rozwojowego wymusza na pracodawcach ponoszenie kosztów związanych z dopasowaniem absolwentów do rynku pracy. Obserwowane jest zjawisko *work life balance*, czyli myślenie o życiu jako czymś zbalansowanym, w którym jednostka jest w centrum – nie myśli w kategoriach zdobycia konkretnej pozycji zawodowej i dorabiania się oraz zjawisko *good enough*, uwzględniające zasadę „wystarczająco dobrze” żyć, mieć, pracować, która staje się credo życiowym sporej części młodych ludzi. Cechy charakterystyczne postawy *good enough* to: nie buntuj się, dostosuj się, nie chciej za dużo, zrób projekt krótkoterminowy, nie wyróżniaj się, nie rywalizuj, bądź miły, ustaw odpowiedni status na facebooku¹⁸. Postawa ta rozpowszechniła się w odpowiedzi na pęd do kariery i tzw. „wyścig szczurów”, rozumiany jako pozbawiona sensu i niekończąca się pogoń związana z wyczerpującym wysiłkiem współczesnych ludzi, dążących do osiągnięcia materialnego i zawodowego sukcesu.

¹⁷ J. Delors (red.), *Edukacja – jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji ds. Edukacji dla XXI wieku*, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Warszawa 1998, s. 70.

¹⁸ R. Gerlach, *Pozaszkolna edukacja zawodowa wobec zmian cywilizacyjnych. Nowe trendy i wyzwania*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2012, s. 300-302.

W związku z przedstawionym obszernym spektrum zmian w funkcjonowaniu współczesnego człowieka w wymiarze społecznym i ekonomicznym rysują się różnorodne zadania dla edukacji, zmierzające do kształtowania u ludzi kompetencji aktywnego, świadomego i odpowiedzialnego uczestnictwa w tych zmianach. Do najistotniejszych wyzwań, przed którymi stoi edukacja należy zaliczyć: przewyciężanie napięć związanych z ambiwalencją procesów towarzyszących globalizacji; zapobieganie wykluczeniom społecznym i kulturowym; skuteczne przeciwdziałanie rozpadowi tradycyjnych norm i wzorów ludzkiego działania oraz systemów wartości, narastającej fali postaw konsumpcyjnych i walka z dehumanizacją. Ważnym jest ukształtowanie umiejętności człowieka w zakresie kreowania warunków dla działania i współżycia w ramach społeczności międzynarodowej. Przed systemem edukacji stoją zadania dalszego dostosowania form edukacji do potrzeb alfabetyzacji oraz rewolucji technologicznej, ekonomicznej i kulturowej; wprowadzenie nowych technologii informacyjnych (NTI) do upowszechniania wiedzy i kompetencji, a także do redukcji barier dostępu do edukacji. Główne zadanie edukacji szkolnej sprowadzać powinno się do kształtowania człowieka, który będzie dbał o swój rozwój indywidualny na wszystkich etapach życia. Edukacja ma więc służyć dobru indywidualnemu każdego człowieka i jednocześnie dobru wspólnemu społeczności, w której będzie on żył.

Zmienność cywilizacyjna promuje kulturę związaną z autokreacją, samokierowaniem i dążeniem do kształtowania odpowiedzialności za własny los. Promowana jest również umiejętność przekraczania osobistych i zewnętrznych barier, niezależniania się od innych, samodzielnego decydowania o sobie, aktywności i przekraczania granic własnych możliwości¹⁹. Zatem szkoła powinna rozwijać model kształcenia, w którym wiedzę definiuje się jako bogaty zbiór procedur radzenia sobie z rzeczywistością informacyjną i narastającą niepewnością, dokonywania selekcji informacji, ich oceny i wyboru, przygotowania do funkcjonowania w świecie nieprzejrzystym i ambiwalentnym.

Konkluzje i wnioski

Świat w XXI wieku znamionują różnorodne procesy, a wśród nich: globalizacja życia oraz umiędzynarodowienie problemów do rozwiązania w procesie przechodzenia od gospodarki lokalnej do regionalnej i globalnej; przechodzenia od społeczeństwa przemysłowego do społeczeństwa informacyjnego opartego na wiedzy; zakłócenia w postępie technologicznym i naukowym, którego rezultaty nie zapewniają równowagi w zaspokajaniu duchowych potrzeb ludzi i kształtowaniu nowego humanizmu; przechodzenia od myślenia krótkofalowego do długofalowego i antycypacyjnego; od pomocy zinstytucjonalizowanej do samopomocy; od demokracji przedstawicielskiej do uczestniczącej; od schematu działania do wyboru.

Dokonujące się zmiany społeczne i ekonomiczne wymagają od systemu edukacji przygotowania ludzi do sprawnego funkcjonowania w nowych realiach społeczno-politycznych, w różnorodnych relacjach z innymi narodami oraz do realizacji swoich aspiracji i planów ży-

¹⁹ J. Koziński, *Społeczeństwo transgresyjne. Szansa i ryzyko*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004.

ciowych. Ważne jest wspieranie uczących się w dokonywaniu wyborów życiowych i zawodowych oraz umiejętności poszukiwania i zrozumienia współczesnych idei społecznych. Edukacja jako wartość autonomiczna jest sposobem przygotowania ludzi do życia zgodnego z wartościami europejskimi, rozbudzania krytyczno-kreatywnego poszukiwania innowacji i ich realizacji w duchu humanizmu, kształtowania umiejętności reagowania na ciągle zmieniające się sytuacje i radzenia sobie w nieopisanych jeszcze okolicznościach.

Nieodzowne jest stworzenie nowych, przejrzystych więzi społecznych, dających jednostce poczucie bezpieczeństwa, przynależności i sensu. Edukacja jest wartością, od której oczekuje się pomocy ludziom w odtworzeniu i zrozumieniu przeszłości, ukształtowaniu kluczowych umiejętności pozwalających zrozumieć otoczenie i ułatwiających sprawne adaptowanie się do otoczenia, a także pomocy w przekształcaniu obecnego położenia zawodowego i społecznego w sposób świadomy, odpowiedzialny i twórczy. Związany z tym jest rozwój refleksyjności, krytycznego rozważania świata, kultury i własnego człowieczeństwa, a także umiejętność ustawicznego uczenia się, aktywnej samorealizacji i współdziałania z innymi.

Bibliografia

- Botkin J.W., Elmandjra M., Malitza M., *Uczyć się – bez granic. Jak zewrzeć lukę ludzką?*, Raport Klubu Rzymskiego, PWN, Warszawa 1982.
- Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2009.
- Delors J. (red.), *Edukacja – jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji ds. Edukacji dla XXI wieku*, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Warszawa 1998.
- Domański H., *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Gerlach R., *Pozaszkolna edukacja zawodowa wobec zmian cywilizacyjnych. Nowe trendy i wyzwania*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2012.
- GUS, *Subiektywny dobrobyt w Polsce w 2015 r.*, Warszawa 20.11.2015.
- Kleer J., *Między upadkiem a odrodzeniem państwa opiekuńczego*, [w:] „Przyszłość. Świat – Europa – Polska” 2008, nr 2 (18).
- Kleer J., *Otoczenie światowe – Polska 2050*, [w:] *Konferencja Polska 2050*, Polska Akademia Nauk, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawskie Wydawnictwo Naukowe PAN, Warszawa 2011.
- Kozielecki J., *Spoleczeństwo transgresyjne. Szansa i ryzyko*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004.
- Nikitorowicz J., *Meandry wielokulturowości. Perspektywy analizy zjawiska i zadania edukacji międzykulturowej*, [w:] I. Wojnar (red.), *Edukacja i kultura. Idea i realia interakcji*, Polska Akademia Nauk, Kancelaria PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa 2006.
- Potulicka E., *Pytania o skutki neoliberalizmu. Aspekt jednostkowy*, [w:] E. Potulicka, J. Rutkowiak, *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Impuls, Kraków 2010.
- Potulicka E., *Pytania o skutki neoliberalizmu. Aspekt społeczny*, [w:] E. Potulicka, J. Rutkowiak (red.), *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Impuls, Kraków 2010.
- Rajkiewicz A., *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa*, [w:] *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa. Diagnoza i program działania*, Polska Akademia Nauk, Kancelaria PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa 2008.
- Rifkin J., *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrykowej*, Wyd. Dolnośląskie, Wrocław 2001.
- Słoman J., *Podstawy ekonomii*, PWN, Warszawa 2001.
- Speck O., *Być nauczycielem*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Szempruch J., *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*, Impuls, Kraków 2012.
- Zarządzanie wiedzą w społeczeństwie uczącym się*, OECD, Ministerstwo Gospodarki, Departament Strategii Gospodarczej, Polska 2000.